

PLATÓN

SZÓKRATÉSZ VÉDŐBESZÉDE

Fordította: Devecseri Gábor

I.

Hogyan hatott rátok, athéni férfiak, vádlóim beszéde, nem tudom; én bizony magam is kis híján beléjük feledkeztem, olyan meggyőzően beszéltek. Ámbár igazat úgyszólván semmit nem mondtak. Sok hazugságuk közül leginkább egyet csodáltam: azt, amelyben kijelentették, hogy óvakodnotok kell, nehogy rászedjelek, minthogy félelmes szónok vagyok. Nem szégyellték, hogy nyomban tettel cáfolok rájuk, minthogy egyáltalán nem mutatkozom félelmes szónoknak; ez volt, gondolom, a legnagyobb szégyentelenségük; hacsak nem azt nevezik ők félelmes szónoknak, aki igazat mond. Mert ha igen, akkor elismerem: szónok vagyok, bár nem olyan, amilyennek ők elképzelik. Mert ők, mint mondom, alig mondtak valami igazat vagy éppen semmit sem; tőlem viszont a tiszta igazságot fogjátok hallani. De bizony, Zeuszra, athéni férfiak, nem ékes szavú, szólamokkal és cifra kifejezésekkel földízített beszédeket, mint amilyeneket amazok mondanak, hanem az éppen kínálkozó szavakból álló, keresetlen beszédet. Mert hiszem, hogy mind igaz, amit mondok, és senki közületek tőlem mást ne várjon: mert hiszen nem is illenék, férfiak, hogy ebben az életkorban úgy lépjek elétek, mint valami beszédeket előre mintáztató ifjonc. De éppen ezért kérve kérlek, athéni férfiak: ha azt hallanátok, hogy ugyanolyan szavakkal védekezem, mint amilyenekkel a piacon, a pénzváltók asztalainál - ahol sokatok hallgatott már engem - vagy másutt szoktam beszélni, ne csodálkozzatok, ne is zajongjatok miatta. Mert így áll a dolog: most állok először törvényszék előtt, több mint hetvenesztendős koromban, és szörnyen idegen számomra az itt szokásos beszéd mód. Így hát, mint ahogy, ha történetesen valóban idegen volnék, megengednétek, hogy azon a nyelven és azon a módon szóljak, amelyen nevelkedtem, éppen úgy most is azzal a jogos, legalábbis nekem jogosnak tetsző kéréssel fordulok hozzátok, hogy adjatok engedélyt saját beszédmodoromra - lehet, hogy ez így rosszabb lesz, de lehet, hogy jobb; ám csak azt kell vizsgálnotok, arra kell fordítanotok figyelmeteket, vajon igazat mondok-e vagy nem: a bírónak ugyanis ez az erénye, a szónoké pedig az igazmondás.

II.

Először is, athéni férfiak, a korábbi hazug vádak és a korábbi vádlók ellen kötelességem védekezni, és csak azután a későbbi vádak és a későbbi vádlók ellen. Mert sok vádlóm lépett már elétek, és már régóta, sok éve vádaskodtak, és nem mondtak semmi igazat, s tőlük jobban félek, mint Anütosztól és társaitól, ámbár ezek is félelmetesek. De amazok még félelmetesebbek, férfiak, akik majdnem mindnyájatokat még gyermekkorotokban elővettek és meggyőztek, és hamis vádakkal vádoltak engem, hogy "él egy bizonyos Szókratész, bölcs férfiú, aki az égi jelenségeket vizsgálgatja, föl kutat minden föld alatti titkot, és a silányabb ügyet jónak tudja föltüntetni". Ezek, athéni férfiak, akik ilyen híremet hintették el, ezek az én igazán félelmetes vádlóim. Mert hallgatóik azt gondolhatják, hogy aki ilyesmiket kutat, istenekben sem hisz. Azután meg ezek a vádlóim sokan is vannak, és hosszú idő óta vádolgatnak már, ráadásul abban a korban szóltak hozzátok, amelyben a legkönnyebben hittetek nekik, mert gyermekek voltatok, vagy néhányan talán serdülők - és azok teljességgel a hátam mögött vádaskodtak, védelmezőm pedig egy sem akadt. A legkülönösebb az,

hogy még csak a nevüket sem tudhatom vagy mondhatom meg, kivéve, ha valamelyikük történetesen vígjátékíró. De ahányan csak irigy rágalmaikkal meggyőztek benneteket, vagy akik maguk meggyőzötven másokat győztek meg, ezek mindannyian teljesen hozzáférhetetlenek. Mert egyiküket sem idézhetem ide, nem cáfolhatom meg itt, hanem egyszerűen mintegy árnyékokkal harcolva kell védekezniem és cáfolgatnom, anélkül, hogy valaki is válaszolna. Higgyétek el tehát, amit mondtam, hogy kétféle vádlóm van: mások az újonnan vádaskodók, és mások a régiek, akikről beszéltem, és lássátok be, hogy először az utóbbiak ellen kell védekezniem. Hiszen ti is előbb a régebbiek vádjait hallgattátok, még hozzá sokkal többször, mint a későbbiekét. Legyen hát: védenem kell magamat, athéni férfiak, és meg kell kísérelnem kiirtani belőletek, még hozzá ilyen rövid idő alatt, azt a rágalmat, mely oly hosszú ideig élt bennetek. Szeretném, ha ez sikerülne - föltéve, hogy nektek is, nekem is valamivel jobb így -, és szeretném, ha elérnék valamit a védekezésemmel. Hanem, úgy vélem, ez nehéz lesz, és egyáltalán nem kerüli el a figyelmemet, hogy mennyire nehéz. És mégis - forduljon úgy a dolog, ahogyan az istennek tetszik: engedelmeskedniem kell a törvénynek, és védekezniem kell.

III.

Kezdjük tehát a legelején, mi is az a vád, amelyből ellenem a rágalom keletkezett, és amelyben bízva Melétosz is megírta ellenem azt a vádiratot. Lássuk hát, mit beszéltek rágalalmazóim, midőn rágalmaztak. Tekintsük úgy, mintha csak valóságos vádlók esküvel megerősített vádiratát olvasnánk föl: "Vétkezik Szókratész és áthágja a törvényt, mert föld alatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tünteti föl, és másokat is erre tanít." Ilyenformán hangzik. Láttatok ilyesmit magatok is Arisztophanész vígjátékában. Ott valami Szókratészt léptetnek föl, aki azt mondogatja, hogy a levegőben sétál, és sok más butaságot is összelocsog, amiből én éppenséggel semmit sem értek. Ezt pedig nem azért mondom, mintha lenézném az ilyenfajta tudományt, ha valaki ilyen tekintetben valóban bölcs - nehogy Melétosz még ezért is perbe fogjon! -, hanem azért, athéni férfiak, mert semmi közöm sincs az egészhez. Sokatokat hívhatom erre tanúul, és azt óhajtom: világosítsátok föl egymást, és mondjátok el, ahányan csak engem beszélni hallottatok - márpedig sokan vannak köztetek ilyenek -, mondjátok hát el egymásnak, vajon hallott-e valaha is valamelyiktek engem ilyesmiről, akár sokat, akár keveset beszélgetni. Ebből aztán fölismerhetitek, hogy ilyen a többi dolog is, amit rólam a sokaság állít.

IV.

Tehát sem ebből nem igaz semmi, sem az nem igaz, amit némelyektől hallhattatok, hogy emberek nevelésére vállalkozom, és ezzel pénzt keresek. Ámbár azt is szépnek tartom, ha valaki ért az emberek neveléséhez, mint a leontinói Gorgiasz, a keósi Prodikosz és az éliszi Hippiasz. Ezek mindegyike ért hozzá, férfiak; városról városra járnak, és ráveszik az ifjakat, akik pedig saját polgártársaik közül ingyen lehetnek együtt azzal, akivel csak akarnak, hogy amazok társaságát hagyják el, öhozzájuk csatlakozzanak, fizessenek nekik érte, és még hálát is érezzenek irántuk. Egyébként nálunk is él még egy ilyen ember, egy paroszi bölcs, akiről megtudtam, hogy itt tartózkodik. Véletlenül találkoztam ugyanis valakivel, aki egymaga többet fizetett már a szofistáknak, mint a többiek együttvéve: Kalliaszal, Hipponikosz fiával. Ezt azután megkérdeztem, mert van neki két fia: "Kalliasz - így szóltam hozzá -, ha a két fiad csikónak vagy borjúnak született volna, ugye valami felügyelőt kellene melléjük keresnünk és felfogadnunk, aki széppé és jóvá tenné őket a hozzájuk illő erényekben? Ez pedig vagy a lóidomítók, vagy a gazdálkodók közül kerülnek ki. Most azonban, minthogy a fiaid emberek, milyen felügyelőt szándékozol fogadni melléjük? Ki ért a hozzájuk illő erényekhez? Gondolom, megfontoltad már ezt, hiszen fiaid vannak. Van-e már valakid - kérdeztem - vagy nincs?" "Van bizony" - felelte. "Kicsoda - szóltam -, hová való és mennyiért tanít?" "Euénosz - válaszolta -, paroszi ember, Szókratészom, és őt mináért." Én pedig magasztaltam Euénoszt, ha valóban ért ehhez a mesterséghez és ilyen mértéktartással tanít. Hiszen magam is dicsekedném és büszkélkedném vele, ha értenék ehhez: csakhogy nem értek hozzá athéni

férfiak.

V.

De talán valaki közületek ezt az ellenvetést tehetné: "De hát Szókratész, mi is ez a te ügyed? Hogyan keletkeztek rólad e rágalmak? Hiszen ha semmi egyebet nem míveltél volna, mint mások, ha nem cselekedtél volna mást, mint a sokaság, bizonyára nem támadt volna felőled ez a hír és beszéd. Mondd meg hát, mi az okuk, nehogy elhamarkodottan ítéljünk feletted." Úgy látom, igaza van annak, aki ezt kérdezi, és meg is kísérlem kifejtetni nektek, mi hozta rám ezt a nevet és rágalmat. Halljátok hát! Lehet, hogy akad majd közületek, aki azt hiszi, tréfálok; de tudjátok meg: a tiszta igazságot mondom. Én ugyanis, athéni férfiak, nem más miatt, hanem bizonyos bölcsesség miatt jutottam ahhoz a névhez. És miféle bölcsesség miatt? Bizonyosan valami emberi bölcsesség miatt, mert valóban úgy lehet, hogy ebben a tekintetben bölcs vagyok. Azok ellenben, akiket az imént említettem, valami, az emberinél magasabb bölcsesség birtokosai, vagy ha nem, nem tudom, mit mondjak. Mert én ahhoz nem értek, és aki azt állítja, hogy értek, az hazudik, és azért mondja, hogy rágalmazzon. És most, athéni férfiak, kérlek, ne zajongjatok, ha valami nagyot találnék mondani. Mert nem enyém a szó, amit most mondanék, hanem aki elég hitelt érdemel előttetek, olyan valakire hivatkozom. Az én bölcsességemre vonatkozóan ugyanis, hogy van-e és milyen, tanuúl a delphoi istent állítom elétek. Khairephónt ugye ismeritek? Ő nekem gyermekkori barátom, és közületek is a legtöbbnek barátja, veletek menekült ő is ama futás idején, és veletek együtt tért haza. Azt is tudjátok, milyen volt Khairephón, milyen buzgó mindabban, amibe csak belefogott. Többek között egyszer Delphoiba is elment, és ilyen jóslatot mert kérni -, de amint kérlek, ne zajongjatok, férfiak -, azt kérdezte tehát, van e ember, aki nálam bölcsőbb. A Püthia pedig azt a választ adta, hogy nálam senki sem bölcsőbb. Erről az ő itt jelenlévő testvére tanúskodik előttetek, mert ő maga már halott.

VI.

Figyeljetek mármost, miért mondom el mindezt: mert föl akarlak világosítani benneteket, honnan eredt ellenem a rágalom. Mikor ugyanis én ezt meghallottam, a következőképpen elmélkedtem: Mit is mond az isten, vajon mire céloz? Mert annyi bizonyos: én magam egyáltalán nem tudok róla, hogy akár nagyon, akár csak valamennyire is bölcs volnék. Mit akarhat tehát mondani, mikor kijelenti, hogy én vagyok a legbölcsőbb? Mert csak nem hazudik; hiszen neki ezt az isteni törvény nem is engedi. Hosszú ideig bizonytalanságban voltam afelől, mit akar mondani, végre nagy nehezen a következő utat találtam, hogy szava jelentését kutathassam. Elmentem egyikéhez azoknak az embereknek, akik bölcs hírében állanak, hogy ha valahol, hát nála megcáfoljam a kinyilatkoztatást, és bebizonyítsam a jószónak, hogy "íme, ez bölcsőbb nálam, te pedig azt mondtad, hogy én vagyok a legbölcsőbb". Jól megvizsgáltam ezt az embert - a nevét nem szükséges említenem, elég az, athéni férfiak, hogy egyike volt azoknak az államférfiaknak, akiknél én vizsgálódva így jártam -, társalogtam vele, és úgy láttam, hogy ezt az embert bölcsnek találja ugyan sok más ember, leginkább pedig ő maga, valójában azonban nem az. Azután megkíséréltem neki is bebizonyítani, hogy bár bölcsnek véli magát, mégsem az. Így aztán ellenségemmé vált ő is, és még sok más is, aki jelen volt. Elmenve azután számot vetettem magammal, s úgy találtam, hogy ennél az embernél bizony bölcsőbb vagyok. Mert valószínű ugyan, hogy egyikünk sem tud semmi szépet és jót, csak hogy ő azt véli, hogy tud, noha nem tud, én viszont, mint ahogy nem tudok, nem is vélem azt, hogy tudok. Úgy látszik hát, hogy én evvel a kicsiséggel mégiscsak bölcsőbb vagyok nála, hogy amit nem tudok, arról nem is vélem, hogy tudom. Azután egy másikat kerestem fel, egyikét azoknak akiket amannál is bölcsőbbnek tartottak, és teljességgel ugyanazt tapasztaltam. És így aztán ez is meg sok más ember is ellenségemmé vált.

VII.

Ezután mármost sorban mentem tovább mindegyikhez, érezve, félve, bánva, hogy ellenségeket szerzek - és mégis elkerülhetetlennek tartottam, hogy ne az isten kijelentését becsüljem a legtöbbre: a jóslat jelentésének vizsgálása érdekében el kellett tehát mennem mindenkihez, aki valamely tudás hírében állott. És, a kutyára, athéni férfiak - hiszen az igazságot kell mondanom előttetek -, ilyesmit tapasztaltam: azokról, akik a legjobb hírben állnak, az isten szava értelmében vizsgálódva úgy láttam, hogy a bölcsesség dolgában csaknem a legfogyatékosabbak; mások viszont, akikről pedig azt tartották, hogy értéktelenebbek, a józan belátásra rátermettebbnek látszottak. Most pedig fel kell előttetek tárnom bolyongásom történetét; miféle munkákat végeztem el, csak azért, hogy mégis megcáfolatlan maradjon a kinyilatkoztatás. Az államférfiak után a költőket kerestem föl, a tragédia- és dithüramboszköltőket meg a többieket, hogy ott tetten érhessem magam, mennyivel tudatlanabb vagyok náluk. Elővettem tehát azokat a költeményeiket, amelyekre, úgy láttam, a legtöbb gondot fordították, és apróra kikérdeztem őket, hogyan értették, amit mondtak, hogy egyszersmind tanuljak is tőlük valamit. Szégyellem megmondani nektek, férfiak, az igazat; mégis ki kell mondanom. Úgyszólván mindenki, aki jelen volt, náluk okosabban tudott hozzászólni ahhoz, amit ők maguk szereztek. Egyszóval megtudtam a költőkről is, hogy nem bölcsesség folytán költik, amit költenek, hanem valami természeti adottságnál fogva, bizonyos ihletettségekben, mint a jövőmondók és jósok; mert ezek is sok szépet beszélnek, de semmit sem tudnak arról, amiről beszélnek. Valami ehhez hasonló történik, úgy láttam a költőkkel is. Ugyanakkor észrevettem, hogy ők költészetük miatt azt képzelik: más dolgokban is ők a legbölcsebbek, pedig nem azok. Eltávoztam tehát tőlük, és úgy éreztem: őket is éppen avval múlom felül, amivel az államférfiakat.

VIII.

Végül is a kézműveseket látogattam meg. Magamról ugyanis tudtam, hogy úgyszólván semmit sem tudok róluk, pedig már előbb is gondoltam, hogy olyannak találom őket, mint akik sok szép dologhoz értenek. Ebben azután nem is csalódtam, mert értettek olyasmikhez, amikhez én nem - és ennyiben bölcsőbbek is voltak nálam. Csakhogy, athéni férfiak, úgy találtam, hogy ugyanaz a hibájuk a jó kézműveseknek is, ami a költőknek: mindegyik, aki a maga mesterségét jól végezte, azt képzelte, hogy minden más dologban is ő a legbölcsebb, és bizony ez a hibájuk eltakarta azt a bölcsességet is; így azután a jósszó nevében megkérdeztem magamtól, vajon azt választanám-e, hogy olyan maradjak, amilyen vagyok, csöppet sem bölcs az ő bölcsességük, de nem is tudatlan az ő tudatlanságuk szerint, vagy mindkét tulajdonságuk meglegyen bennem is. És azt feleltem magamnak és a jósszónak, hogy jobb nekem, ha olyan maradok, amilyen vagyok.

IX.

E vizsgálódások következtében, athéni férfiak, sok gyűlölség keletkezett ellenem, még hozzá a legterhesebb és legsúlyosabb gyűlölségek. Annyira, hogy sok rágalom is származott belőlük, és ezért adták nekem a "bölc" nevet is. Mert a jelenlevők mindannyiszor azt hiszik, hogy én magam bölcs vagyok mindabban, amiben másokat cáfolgatok. De alighanem úgy áll a dolog, férfiak, hogy valójában egyedül az isten bölcs, és evvel a jósigével azt mondta, hogy az emberi bölcsesség keveset vagy éppenséggel semmit nem ér, és kitetszik az is, hogy nem Szókratészt értette, csak felhasználta az én nevemet, például állítva engem, mintha csak ezt mondaná: "Az közületek a legbölcsebb, emberek, aki, mint Szókratész, felismerte, hogy bölcsesség tekintetében valójában semmit sem ér." Ezért megyek el még most is mindenüvé, ezt kutatom és vizsgálom az isten kijelentése értelmében, ha valakit akár a városbeliek, akár az idegenek közül bölcsnek gondolok; ha azután úgy látom, hogy nem az, akkor az isten oldalára állok, és kimutatom, hogy nem bölcs. És e miatt az elfoglaltságom miatt nem jutott időm sem a város ügyeivel, sem házi ügyeimmel említésre méltó módon törődnöm, hanem ezerszeres szegénységben élek az isten szolgálata miatt.

X.

Ezenkívül az ifjak önként csatlakoznak hozzám, azok, akiknek a legtöbb ráérő idejük van, a leggazdagabbak gyermekei; szeretik hallgatni, amint az embereket vizsgálom: azután ők maguk is gyakran utánoznak engem, és megkísérelnek másokat is megvizsgálni; én azután, gondolom, találnak is nagy bőségben olyan embert, aki azt hiszi magáról, hogy tud valamit, pedig csak nagyon keveset vagy semmit sem tud. Az általuk megvizsgáltak pedig nem rájuk haragszanak meg, hanem énám, és azt mondják, hogy "van egy bizonyos nagyon utálatos Szókratész, és megrontja az ifjúságot". Ha pedig valaki megkérdi tőlük, milyen cselekedettel és milyen tanítással teszi ezt, semmit sem tudnak felelni, mert hiszen nem tudják; de hogy el ne árulják zavarukat, azokat a minden bölcselkedővel szemben kéznél levő dolgokat emlegetik: az égi jelenségeket meg a föld alatti dolgokat, az istentagadást, a silány ügy jobbnak való feltüntetését. Mert az igazat, gondolom, nem szívesen mondanák meg, azt tudniillik, hogy kiderült róluk: megjártsszák, hogy tudnak valamit, de nem tudnak semmit. Minthogy pedig ezek, úgy tartom, becsvágyóak és ingerültek, sokan vannak, és együvé sorakozva meggyőző hévvel beszélnek rólam, sikerült és sikerül is teletölteniük a füleket heves rágalmaikkal. Közülük lépett föl ellenem Melétosz is, Anütosz is, Lükón is. Melétosz a költőkért haragszik rám, Anütosz a kézművesekért és államférfiakért, Lükón a szónokokért. Így hát, mint ahogy már kezdetben mondtam, csodálkoznék, ha ilyen rövid idő alatt ki tudnám belőletek irtani azt az oly nagyra nőtt rágalmat. Íme az igazság, athéni férfiak, kimondtam előttetek, anélkül, hogy akármit is eltitkoltam vagy elrejtettem volna. Pedig majdnem biztosan tudom, hogy éppen evvel magamra haragítalak. Ez viszont megint csak bizonyítéka annak, hogy igazat mondok, hogy valóban ezen alapul az ellenem szóló rágalom, és hogy ez az oka. És akár most, akár máskor vizsgáljátok mindezt, így fogjátok találni.

XI.

Avval szemben, amivel régi vádlóim vádoltak, legyen elég előttetek ennyi védelem. Melétossal, a derék és államát szerető Melétossal, mint ő nevezi magát, és a későbbiekkel szemben kíséreltem meg ezek után a védekezést. Vegyük hát újra elő, mert ők másfajta vádlók, az ő vádiratukat is. Valahogy így szól: "Vétkezik Szókratész - mondja -, mert megrontja az ifjúságot, és nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hanem más, új daimónok működésében." Ilyen hát a vád: vizsgáljuk meg ennek a vádnak minden pontját. Azt állítja, azzal vétkezem, hogy megrontom az ifjúságot. Én pedig, athéni férfiak, azt mondom: Melétosz vétkezik, minthogy komoly dolgokból tréfát űz, és könnyedén főbenjáró bűnnel vádolva törvényszék elé idéz embereket, buzgalmat és aggodalmat színlelve olyan dolgokban, amelyekre idáig soha semmi gondot nem fordított. Hogy ez így van, megkísérlem nektek is bebizonyítani.

XII.

És most gyere csak, Melétosz, és felelj: vajon fontosnak tartod, vagy éppen nem, hogy az ifjak a lehető legderekabbak legyenek?

MELÉTOSZ

Én bizony igen.

SZÓKRATÉSZ

Rajta hát, mondd meg most ezeknek itt, ki teszi őket derekabbá. Világos, hogy tudod, hiszen törődöl vele. A megrontójukat már meg is találtad: engem, amint mondd; ide is állítasz; be is vádolsz. De most jelöld meg azt, aki derekabbá teszi őket, és jelentsd ezeknek, kicsoda az. Látod, Melétosz, hallgatsz, és egyetlen szót sem tudsz szólni. Nem tartod ezt csúfságnak és elég bizonyítéknak az állításomra, hogy soha nem törődtél a dologgal? De hát mondd meg már, te derék ember, ki teszi őket derekabbakká.

MELÉTOSZ

A törvények.

SZÓKRATÉSZ

De nem ezt kérdem, te legderekabb, hanem melyik ember, aki mindenekelőtt ezeket is ismeri, a törvényeket.

MELÉTOSZ

Hát ezek a bírák, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Hogy érted ezt, Melétosz? Ezek tudják az ifjakat nevelni és derekabbá tenni?

MELÉTOSZ

De mennyire!

SZÓKRATÉSZ

És vajon mindnyájan vagy némelyikük igen, némelyikük nem?

MELÉTOSZ

Mindnyájan.

SZÓKRATÉSZ

Hérára, jól beszélsz! Nagy bőségében vagyunk hát a jötevőknek. Hát aztán? Ezek a hallgatók itt derekabbá teszik őket; vagy nem?

MELÉTOSZ

Ezek is.

SZÓKRATÉSZ

Hát a tanács tagjai?

MELÉTOSZ

A tanács tagjai is.

SZÓKRATÉSZ

Hogyan, Melétosz, csak nem a népgyűlésben a népgyűlés tagjai rontják meg az ifjúságot? Vagy talán azok is mindnyájan derekabbá teszik?

MELÉTOSZ

Azok is.

SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik tehát, minden athéni polgár derekabbá és jobbá teszi őket, kivéve engem: én vagyok egyedül a megrontójuk. Ezt mondod?

MELÉTOSZ

Bizony nagyon is, éppen ezt mondom.

SZÓKRATÉSZ

Így hát nagy szerencsétlenségre ítélsz. És most kérlek, felelj. Úgy gondolod, a lovaikkal is így áll a dolog? Minden ember jobbá teszi őket, és csak egy rontja el? Vagy pedig éppen az ellenkezője igaz: egy képes csak derekabbá tenni a lovakat, vagy csak nagyon kevesen: a lovászok. A többiek pedig, ha foglalkoznak velük és használják őket, elrontják. Nem így áll a helyzet, Melétosz, a lovakkal is és minden más élőlényel is? De bizony így, akár tagadjátok, te és Anütosz, akár beleegyeztek. Mert hiszen nagy-nagy szerencséje volna az ifjaknak, ha csak egy ember rontaná őket, és a többi mind javítaná. Csakhogy, Melétosz, te eléggé bebizonyítod most, hogy soha nem is gondolkoztál az ifjúság felől, és világosan kimutatod azt a gondatlanságot, hogy soha nem törődtél avval, amiért engem törvényszék elé vezetsz.

XIII.

De, Zeuszra, azt is mondd meg nekünk, Melétosz, vajon derék vagy gonosz polgártársak között

jobb-e élnünk? Felelj hát, ember! Nem kérdezek nehezet. Hát nem tesznek a gonoszok az ő közvetlen környezetükkel mindig valami rosszat, a jók pedig valami jót?

MELÉTOSZ

Dehogynem.

SZÓKRATÉSZ

És van-e, aki inkább óhajtja, hogy a vele élők ártsanak neki, mint hogy használjanak? Felelj, te derék ember! Hiszen a törvény is azt parancsolja neked, hogy felelj. Van-e olyan, aki jobb szereti ha ártnak neki?

MELÉTOSZ

Olyan nincs.

SZÓKRATÉSZ

Most aztán mondd meg azt is, vajon miért idéztél engem ide; azért, mert az ifjúságot szándékosan vagy azért, mert akaratlanul rontom meg és teszem gonosszá?

MELÉTOSZ

Én bizony azért, mert szándékosan.

SZÓKRATÉSZ

Hogyan, Melétosz, annyival bölcsebb volnál te, ily fiatal létedre, nálam, az öregnél, hogy fölismered: a rosszak mindig rosszat mívelnek a hozzájuk legközelebb állókkal, a jók meg jót - én pedig a tudatlanságnak oly fokára jutottam, hogy azt sem értem meg: ha a velem együtt élők közül valakit gonosszá teszek, annak a veszélynek teszem ki magam, hogy az ő részéről valami ártalom ér majd - és ilyen nagy bajt szándékosan okozok, ezt mondod? Ezt ugyan nem hiszem el neked, Melétosz, és azt hiszem, más sem akad aki elhiggye. Hanem vagy nem rontom meg őket, vagy ha megromtom, akaratlanul teszem, és így te mindkét esetben hazudsz. Ha pedig akaratlanul rontom meg, az ilyen akaratlanul elkövetett vétségekért a törvény szerint nem ide kell idézni az embert, hanem személyesen külön felkeresve felvilágosítani és inteni. Mert világos, hogy ha ezt megtudom, fölhagyok avval, amit akaratlanul teszek. De te óvakodtál attól, hogy velem együtt légy és fölvilágosíts, ezt egyáltalán nem akartad, hanem ide idézel, ahová a törvény szerint a büntetésre és nem a tanításra szorulókat kell idézni.

XIV.

Bizony, athéni férfiak, most már világos, amit mondtam, hogy Melétosz ezekkel a dolgokkal soha egy csöppet sem törődött. Mindazonáltal mondd meg nekünk, Melétosz: mivel rontom meg szerinted a fiatalabb embereket? Vagy igaz is! A benyújtott vádirat szerint azt tanítom, hogy ne higgyenek az istenekben, akikben a város hisz, hanem más, új daimónok működésében. Nem azt mondod, hogy ilyen tanítással rontom meg őket?

MELÉTOSZ

De igen, nagyon is, éppen ezt mondom.

SZÓKRATÉSZ

Most pedig magukra az istenekre, akikről éppen szó van, Melétosz, mondd meg ezt még világosabban nekem és ezeknek a férfiaknak. Mert én sehogyan sem tudom megérteni, mit állítasz: azt tanítom-e, hogy bizonyos istenekben hinni kell, és így magam is hiszek istenekben, és nem vagyok teljességgel istentagadó, és nem is ez a vétkem, csak az, hogy nem azokban az istenekben hiszek, akikben a város, hanem másokban - ezzel vádolsz-e, hogy másokban? Vagy azt állítod, hogy egyáltalán nem hiszek istenekben, és másokat is erre tanítok?

MELÉTOSZ

Azt mondom, hogy egyáltalán nem hiszel istenekben.

SZÓKRATÉSZ

Különös ember vagy, Melétosz; ugyan miért állítod ezt? Hát sem a napot, sem a holdat nem tartom istennek, mint a többi ember?

MELÉTOSZ

Zeuszra nem, igaztévő férfiak! Hiszen a napot kőnek mondja, a holdat meg földnek.

SZÓKRATÉSZ

Azt hiszed talán, kedves Melétosz, hogy Anaxagoraszt vádolod? Annyira lenézed ezeket, annyira járatlannak tartod őket az irodalomban, hogy azt hiszed, nem tudják: a klazomenai Anaxagorasz könyvei vannak tele ezekkel a beszédekkel? S így hát azt tanulják tőlem az ifjak, amit ha nagyon drágán, hát egy drachmáért megvásárolhatnak maguknak a színházban, hogy aztán kinevethessék Szókratészt, ha úgy tesz, mintha az övé volna ez a tanítás, mely egyébként még képtelen is? De Zeuszra! Olyan erős a meggyőződésed, hogy én semmiféle istenben nem hiszek?

MELÉTOSZ

Bizony nem hiszel, Zeuszra, egyáltalán nem.

SZÓKRATÉSZ

Hihetetlen, amit mondasz, Melétosz, még hozzá úgy látom, neked magadnak is. Mert úgy látom, athéni férfiak, nagyon elbizakodott és féktelen ez az ember, és vádiratát is kétségtelenül elbizakodottságból, féktelenségből és éretlenségből nyújtotta be. Úgy viselkedik, mintha csak valami rejtvényt adott volna föl, és most kísérletet tesz: "Vajon rájön-e ez a bölcs Szókratész, hogy csak tréfálok és enmagamnak ellentmondok, vagy becsaphatom őt is meg a többieket, a hallgatóságot is?" Én úgy látom, magamagának mond ellent a vádiratban, mintha csak ezt mondaná: "Vétezik Szókratész, mert nem hisz istenekben, hanem istenekben hisz." Ezt pedig csak olyan ember mondhatja, aki játszik a szavakkal.

XV.

Vizsgáljátok meg velem együtt, férfiak, miért hiszem, hogy Melétosz ezt mondja. Te pedig felelj nekünk, Melétosz. És ti, kérlek, ne feledkezzetek meg arról, amire már kezdetben kértelek, hogy ne zajongjatok, ha az általam szokásos módon intézem hozzátok beszédemet.

Van-e olyan ember, Melétosz, aki emberi dolgok létezésében hisz, emberek létezésében azonban nem? Feleljen, férfiak, és ne összevissza kiabáljon. Van-e, aki a lovak létezésében nem hisz, de a lóversenyekében igen; vagy aki a fuvolásokéban nem, de a fuvolaszóéban igen? Nincs, te legkitűnőbb ember, és ha te nem akarsz felelni, majd megmondom én, neked és mindezeknek itt. De most felelj legalább erre: van-e aki daimónok működésében hisz, daimónokban azonban nem?

MELÉTOSZ

Nincs.

SZÓKRATÉSZ

Szerencse, hogy nagy nehezen válaszoltál - e férfiak parancsára. Azt mondom, ugye, hogy daimónok működésében hiszek és tanítom létezésüket, már akár újakét, akár régiekét. Daimónok működésében tehát hiszek a te szavaid szerint, melyeket esküvel is megerősítettél a vádiratodban. Ha viszont daimónok működésében hiszek, feltétlenül szükséges, hogy daimónokban is higgyek. Nem így áll a dolog? De így áll: fölteszem, hogy egyetértesz, minthogy nem felelsz. A daimónokat pedig nem tartjuk-e isteneknek, vagy istenek gyermekeinek? Mit mondasz: igen vagy nem?

MELÉTOSZ

Igen.

SZÓKRATÉSZ

Ha tehát daimónokban hiszek, ahogyan mondom, és ha a daimónok valamiféle istenek, akkor úgy van, amint mondtam, hogy csak rejtvényt adsz fel és tréfálsz, mikor azt állítod, hogy nem hiszek az istenekben és megint csak hiszek bennük, minthogy hiszek a daimónokban. Ha pedig a daimónok az

isteneknek valamiféle fattyúgyermekai nimfáktól vagy másoktól, ahogyan tartják is róluk, akkor hát hinné-e az ember, hogy istenek gyermekei vannak, istenek azonban nincsenek? Ez éppoly képtelenség volna, mint hogyha valaki elismerné, hogy a lovaknak és szamaraknak vannak csikaik: az öszvérek, azt azonban már nem ismerné el, hogy lovak és szamarak is vannak. Tehát, Melétosz, nem lehet másképp, te ezt a vádiratot azért nyújtottad be, hogy bennünket próbára tégy, vagy pedig, mert zavarban voltál, hogy milyen valóságos vétekekkel vádolj engem. De hogy ezt elhited bárkivel is, akinek csak egy csöpp kis esze van, hogy valaki, aki daimóni és isteni dolgokban hisz, ugyanaz az ember nem hisz sem daimónokban, sem istenekben, sem héroszokban - az teljesen lehetetlen.

XVI.

Tehát, athéni férfiak, annak bizonyítására, hogy a Melétosz vádirata értelmében nem vagyok vétkes, azt hiszem, nincs szükség nagy védelemre, hanem ennyi is éppen elég. Amit azonban az előbb mondtam, hogy sokan nagyon meggyűlöltek engem, higgyétek el, hogy igaz. És ez az, ami engem elveszít, ha elveszít, nem Melétosz, nem is Anütosz, hanem a sokaság rágalma és irigysége. Mert ez már sok más derék embert elveszített, és gondolom, fog is még elveszíteni; attól ugyan nem kell félnem, hogy énnálam megállapodik.

De valaki talán így szólhatna: "Hát nem szégyelled magad, Szókratész, amiért olyan foglalatossággal foglalkozol, amely most könnyen halálra vihet?" Én pedig ennek igaz szóval így felelnék: "Nem beszélsz helyesen, ember, ha azt hiszed, hogy olyan férfinak, akiben csak egy kis érték van is, az életben maradás vagy meghalás eshetőségét kell mérlegelnie és nem csupán azt vizsgálnia, mikor valamit mível, vajon igazságos vagy igazságtalan, derék, vagy rossz emberhez illő dolgot cselekszik-e. Hiszen a te szavad szerint silány volna mindaz a félisten, aki Trójában lelte végét, és a többi közt Thetisz fia is, aki annyira semmibe vette a veszélyt a gyalázathoz képest, amit talán el kellett volna túrnia, hogy mikor Hektór megölésére vágyott, s anyja az istennő - gondolom - ilyenformán szólt hozzá: "Gyermekem, ha barátod, Patroklosz haláláért bosszút állsz és megölsz Hektórt, magadnak is meg kell halnod, mert - így szólt - nyomban Hektór után készen vár rád is a végzet", akkor ő, noha hallotta ezt a beszédet, a halállal és veszéllyel nem törődött, sokkal inkább félt attól, hogy gyáván életben maradjon és barátait bosszúlatlanul hagyja; így szólt: "Ám haljak meg azonnal... ha megbüntetem a bűnöst, semhogy itt vesztegeljek nevetségül görbe hajóknál, terhe a földnek."

Csak nem hiszed, hogy ő törődött volna a halállal és veszéllyel? Mert igazság szerint úgy áll a dolog, athéni férfiak: ahová valami egyszer odaállt, mert azt a helyet találta legjobbnak, vagy mert a vezére oda rendelte, ott kell maradnia szerintem és szembeszállnia a veszéllyel, és nem szabad a halállal vagy bármi mással jobban törődnie, mint a gyalázattal.

XVII.

Szörnyűséget követtem volna el, athéni férfiak, ha én, akinek az általatok előjáróimmá választott hadvezérek jelölték ki a helyemet Potidaiánál, Amphipolisznál és Délionnál, és helytállottam úgy, mint a többiek, azon a helyen, ahová állítottak, és szembeszálltam a halállal, most pedig, mikor felfogásom és meggyőződéseim szerint, ha isten jelölte ki a helyemet, hogy bölcselkedve, magamat és másokat vizsgálgatva éljek, annyira félnék a haláltól vagy bármi mástól, hogy elhagyjam a helyemet. Szörnyű lett volna bizony, és voltaképpen igazság szerint akkor idézhetnék törvényszék elé, hogy nem hiszek az istenek létezésében, minthogy nem engedelmeskedem az isteni szónak, félek a haláltól, és bölcsnek tartom magamat, pedig nem vagyok az. Mert ha valaki fél a haláltól, férfiak, az nem tesz mást, mint hogy bölcsnek tartja magát, mikor pedig nem az; mert ez is csak annyi, hogy azt hiszi, tudja, amit nem tud. Hiszen senki sem tud a halálról semmit, még azt sem, hogy nem éppen a legnagyobb jótétemény-e mindenekelőtt az ember számára - és mégis úgy

félnek tőle, mintha bizonyosan tudnák, hogy a legnagyobb baj. Hogyne volna hát ez tudatlanság, még hozzá a legszégyenletesebb: azt hinni, hogy tudjuk, amit nem tudunk? Én, férfiak, e tekintetben is bizonyára abban különbözöm a legtöbb más embertől - és ha valamiben, hát ebben merném magamat másnál bölcsőbbnek mondani -, hogy mivel nem tudok eleget a Hadész-beli dolgokról, nem is képzem, hogy tudok. Azt azonban biztosan tudom, hogy vétkezni és nem engedelmeskedni a jobbnak, akár isten az, akár ember, az csúf és rossz. Olyan dolgoktól tehát, melyekről nem tudom, nem éppen jók-e, sohasem fogok jobban félni és óvakodni, mint olyanoktól, amelyekről biztosan tudom, hogy rosszak; még akkor sem, ha most elbocsátanak, és nem hinnék Anütoszhoz, aki kijelentette, hogy vagy egyáltalán nem kellett volna nekem idekerülnöm, vagy ha már idekerültem, mindenképpen ki kell végeztetnetek, mert, mondta, ha innen megmenekülnék, akkor a fiaitok nyomban avval foglalkoznának, amit Szókratész tanít, és valamennyien teljesen elromlanának. Tehát, ha ti erre így szólnátok hozzám: "Szókratész, most ugyan nem hallgattunk Anütoszra, hanem elbocsátunk téged, de csak azzal a feltétellel, hogy soha többé nem foglalkozol azzal a vizsgálódással, soha nem bölcselkedel; ha pedig ezen mégis rajtakapunk, meghalsz", ha tehát, mint mondtam, ezzel a feltétellel mentenétek föl, azt felelném: szeretlek is, kedvellek is benneteket, athéni férfiak, engedelmeskedni azonban inkább fogok az istennek, mint nektek, és amíg csak lehelek és képes vagyok rá, nem hagyom abba a bölcselkedést, sem azt, hogy ne intsem és ne világosítsam föl, akivel csak éppen találkozom közületek, a szokott módon ekképpen szólva hozzá: "Ejnye, te legderekabb ember, athéni polgár vagy, a bölcsességben és hatalomban legnagyobb és legkiválóbb város polgára; nem szégyelled hát, hogy mindig csak a vagyoned lehető legnagyobb gyarapítására van gondod, meg hírnevedre, megbecsültetésedre, de a belátásról, az igazságról és arról, hogy lelkedet a lehető legjobbá tedd, nem is gondoskodik, nem is gondolkodik?" Ha pedig valamelyikőtök ellentmondana, és azt állítaná, hogy ő igenis törődik ezzel, akkor nem bocsátom el rögtön, nem is távozom mellőle, hanem kikérdezem, megvizsgálom, cáfolgatom, és ha úgy látom, nincs birtokában az erénynek, de azt állítja, hogy igen, akkor össze is szidom, hogy a legtöbbet érő dolgokat a legkevesebbre becsüli, a silányabbakat pedig többre. Ezt fogom tenni ifjúval, öreggel, akivel csak találkozom, idegennel is városbelivel is, de veletek városbeliakkal, még inkább, hiszen származásotoknál fogva közelebb álltok hozzám. Mert tudjátok meg, hogy az isten parancsolja ezt, nekem pedig meggyőződése, hogy nem is volt még a városban számotokra nagyobb jótétemény, mint ez az én istennek tett szolgálatom. Mert nem másban fáradozom, mikor köztetek járok, mint abban, hogy ifjakat-öregeteket meggyőzzem: ne törődjék előbb, és ne is olyan buzgón, testével, vagyonával, mint a lelke lehető legjobbá tételével; mondván, hogy nem a vagyonból lesz az erény, hanem az erényből a vagyon és minden más jó az ember számára, a magánéletben is a közéletben is. Ha ezt mondván, megrontom az ifjúságot, akkor lehet, hogy az ilyen beszédek ártalmasak; ha pedig azt állítja valaki, hogy másról beszélek és nem ilyesméről, annak a szava semmit sem ér. Mindehhez még hozzátenném, athéni férfiak, akár hallgattok Anütoszra, akár nem, akár elbocsátok, akár nem, hogy én semmiképpen sem fogok másképp cselekedni, még akkor sem, ha százszor kell is meghalnom.

XVIII.

De ne zajongjatok, athéni férfiak, hanem maradjatok meg annál, amire kértelek benneteket: hogy ne zajongjatok a szavaim miatt, hanem hallgassatok meg; hiszen úgy gondolom, még hasznokra is válik, ha meghallgattok. Mert egyet-mást még el kell mondanom, amire valószínűleg lármázni fogtok; de kérek, ne tegyétek mégse. Tudjátok ugyanis meg: ha engem, aki ilyen vagyok, mint amilyennek mondom magamat, kivégeztettek, nem annyira nekem ártok vele, mint magatoknak, mert nekem ugyan nem árthat sem Melétosz, sem Anütosz. Nem is tehetné meg, mert, gondolom, nem isteni jog szerint való dolog, hogy a derekabb embernek a silányabb árthasson. Bizonyára megöletheti vagy száműzetheti, vagy megfoszthatja polgári jogaitól; ezeket ő is meg más is nyilván nagy bajnak tartja, én azonban nem. Sokkal nagyobb bajnak tartom azt cselekedni, amit ő tesz most: egy ember igazságtalan megölését megkísérelni. Most tehát, athéni férfiak, nagyon is távol állok attól, hogy - mint ahogyan vélnék - magamat védelmezem, hanem titeket védelmezlek: ne

vétkezzetek az isten ajándéka ellen azzal, hogy engem elítéltek. Mert ha engem kivégeztetek, nem egykönnyen találtok más ilyen embert, akit, ha ez nevetségesen hangzik is, egyenesen úgy küldött városotokra az isten, mint valami nagy nemes paripára, mely éppen nagysága miatt meglehetősen lomha, és rászorul arra, hogy egy bögöly felébressze.

Úgy vélem, ilyesvalaminek rendelt az isten a város számára engem, aki benneteket külön-külön ébresztgetni, buzdítani és korholni egész nap soha meg nem szűnök, hanem mindig a nyakatokon ülök. Más ilyen ember nem egykönnyen kerül majd számotokra férfiak; ezért ha rám hallgattok, meg fogtok kímélni. Lehet, hogy mint a felriasztott szundikálók, haragotokban felém csaptok, és - Anütoszra hallgatva - megöltök, de azután az egész hátralevő életet alva tölthetitek, hacsak az isten nem gondoskodik rólatok és nem küld hozzátok másvalakit. Hogy én valóban olyasvalaki vagyok, akit isten adott a városnak a következőkből vehetitek észre: nem vall emberi észjárásra az, hogy én a magam dolgaival egyáltalán nem törődtem, és immár annyi éven át türtem házi ügyeim elhanyagolását, de a ti dolgaitokban mindig tevékenykedtem, és külön-külön fölkeresve benneteket, mint apátok vagy bátyátok buzdítalak, hogy az erénnyel törődjete. És ha ebből hasznot húztam volna vagy bér fejében intettelek volna, még volna magyarázata a dolognak. Magatok is látjátok azonban, hogy minden mással oly szégyentelenül vádolgató vádlóim ekkora szemtelenségre mégsem vetemedtek, nem állították, tanút sem léptettek fel rá, hogy én valaha valakitől is fizetséget kértem vagy követeltem. De én úgy gondolom, eléggé hiteles tanút léptetek föl rá, hogy igaz amit mondok: a szegénységemet.

XIX.

Talán különösnek látszik, hogy magánúton mindenkihez elmegyek, tanácsokat adok és sokat fáradozom, nyilvánosan azonban nem merek a sokaságotok előtt fellépni és a városnak tanácsot adni. Ennek pedig az az oka, amiről engem már sok helyütt és gyakran hallottatok beszélni, hogy bennem egy isteni, egy démoni hang szokott megszólalni, ugyanaz, amelyről vígjátéki csúfolódással Melétosz is megemlékezik a vádiratában. Már gyerekkorom óta megvan bennem ez a szózat, és ahányszor csak megszólal, mindig lebeszél arról, amit tenni szándékozom, rábeszélni pedig soha nem beszél rá. Ez az, ami ellene szegül annak, hogy nyilvános szereplésre adjam magamat. És, azt hiszem, nagyon jól teszi, hogy ellene szegül: mert tudjátok meg, athéni férfiak, hogy ha én már régen megkíséreltem volna az államügyekben való nyilvános szereplést, már régen elpusztultam volna, és sem nektek nem tudtam volna használni, sem magamnak. Ne haragudjatok rám, ha kimondom az igazat: nem is lehetséges, hogy biztonságban maradhasson bármely ember, aki akár veletek, akár bármilyen más sokassággal nemesen szembeszáll, és megakadályozza azt a sok igazságtalanságot és törvényteleniséget, ami a városban történik - arra van szükség, hogy az igazságért valóban harcoló ember, ha legalább rövid időre biztonságban akar maradni, magánéletet és ne államférfiúi életet éljen.

XX.

Nagy bizonyosságot nyújthatok nektek erre, nem szavakat, hanem amiket becsülök: tetteket. Halljátok hát, mi történt velem, hadd tudjátok meg, hogy én a haláltól való félelmemben senkinek sem szoktam engedni az igazság ellenére, minthogy viszont nem engedek, könnyen el is pusztulhatok. Talán terhes és törvényszéki beszédbe illő, amit mondok, de igaz. Én, athéniak, soha semmi tisztséget nem viseltem a városban, a tanácsnak azonban tagja voltam. És éppen a mi törzsünkön, az Antiokhisz törzsön volt a prütania sora, mikor azt a tíz hadvezért, aki a tengeri ütközetben elesetteket nem szedette össze, együttesen akartátok elítélni, törvényellenesen, mint ahogyan később mindannyian be is láttátok. Akkor a prütanisok közül egyedül én szegültem ellenetek, nehogy törvényelleneset cselekedjetek, és ellenetek is szavaztam. És bár a rétorok készen álltak, hogy följelentsenek és elvezettessenek, és magatok is ezt követeltétek kiabálva, úgy gondolkoztam, hogy inkább a törvény és igazság oldalán várom be a veszélyt, semhogy csak azért, mert a börtöntől

vagy a haláltól félek, veletek tartsak, mikor jogtalanságot akartok elkövetni. Ez még a nép uralma idején történt; mikor pedig megalakult az oligarchia, akkor az a harminc egyszer ötödmagammal a kerek épületbe hivatott és elrendelte: hozzuk át Szalamiszból a szalamiszi Leónt, hogy kivégeztessék. Másoknak is adtak ők számos ilyen megbízást, mert igyekeztek mennél több embert bűntársukká tenni. És hát ekkor sem szóval, hanem tettel bizonyítottam be, hogy én a halállal, ha nem volna parasztos így mondanom: egy fikarcnyit sem törődöm, de hogy semmi igazságtalanságot, semmi gonoszságot ne kövessék el, azzal aztán mindennél inkább. Engem az az uralom akármilyen hatalmas volt, meg nem félemlített annyira, hogy igazságtalanságot kövessék el, hanem, miután az épületből kiléptünk, a többi négy elment Szalamiszba és elhozta Leónt, én pedig elváltam tőlük és hazamentem. És talán meg is halok emiatt, ha az az uralom akkor hirtelen meg nem bukik. Erre sok tanúm lesz előttem.

XXI.

Azt hiszitek hát, hogy ennyi ideig élhettem volna, ha részt veszek a közéletben, és úgy veszek részt, mint derék emberhez méltó: az igazságnak segítek, és mint ahogyan kell is, ezt becsülöm a legtöbbre? Távol áll ez a valóságtól, athéni férfiak: nemcsak én nem, hanem egyetlen más ember sem. Márpedig én egész életemben ilyen vagyok, nyilvános szereplésemben is, ha ugyan tettem valamit, ilyennek látszom: soha senkivel szemben nem tágitottam az igazság oldaláról, sem mással, sem azokkal szemben, akiket rágalmazóim tanítványaimnak mondanak. Tanítója soha senkinek nem voltam: de ha valaki meg akarta hallgatni, mit beszélek és hogyan végzem hivatásomat, akár fiatal volt, akár öreg, ezt senkitől sem sajnáltam; és nem úgy van, hogy csak akkor beszélek, ha pénzt kapok érte, ha pedig nem, akkor nem; hanem gazdagnak-szegénynek egyaránt kész vagyok felelni, ha kérdezni akar; annak is, aki válaszolgatva kívánja meghallgatni, amit mondok. Hogy azután ezek közül valaki derék emberré válik vagy sem, azért én, igazság szerint, a felelőséget nem vállalhatom, hiszen soha senkinek tanítást nem ígértem, és nem is tanítottam. Ha pedig valaki azt állítja, hogy tőlem valaha is külön tanult vagy hallott olyasvalamit, amit a többiek is valamennyien nem hallottak, jól tudjátok meg, hogy nem mond igazat.

XXII.

De hát miért örülnek némelyek, ha velem hosszabb ideig együtt lehetnek? Hallottátok már, athéni férfiak, a teljes igazságot mondtam: szívesen hallgatják, mikor olyan embereket vizsgálatok, akik bölcsnek tartják magukat, pedig nem azok. Hiszen ez nem is multság nélkül való. Számomra ezt a foglalatosságot, mint mondtam, az isten rendelte, jóslatokkal, álmokképekkel és minden módon, ahogyan csak valaha is valami cselekedetet embernek az isteni végzés megszabott. Mindez, athéniak, igaz és könnyen biztosítható. Mert ha én az ifjak egy részét megrontom, egy másik részét meg már meg is rontottam, akkor azoknak, akik érettebb korba jutva rájöttek, hogy én nekik, míg ifjak voltak, valaha valami rossz tanácsot adtam, most fel kellene lépniük és bevádolniuk engem és megbüntettetniük. Vagy ha ők maguk nem akarnák tenni, akkor a hozzájuk tartozók közül valakinek, apjuknak vagy testvérüknek, vagy más rokonuknak kellene most emlékeznie, hogy valaha valami rosszat szenvedtek tőlem a rokonaik, és megbüntettetniük. Hiszen, amint látom, itt is vannak közülük sokan, legelőször is kortársam és démosztársam, ez a Kritón, ennek a Kritobulosznak az apja, azután a szphéttoszi démoszból való Lüszaniasz, ennek az Aiszkhinésznek az apja és még ez a képhiszoszi Antiphón, Epigenész apja - azután megint mások, akiknek testvérei voltak társaságomban: Nikosztratosz, Theozotidész fia, Theodosz testvére - pedig Theodosz már meghalt és nem kérheti érdekében őt -; lám itt van Paralosz, Démodokosz fia, akinek Theagész volt a testvére; íme ez az Adeimantosz, Arisztón fia, akinek testvére ez a szintén jelenlévő Platón, és itt van Aiantodórosz, akinek ez az Apollodórosz a testvére. Sok mást is meg tudnék nevezni, akik valamelyikére feltétlenül kellett volna, mint tanúra, Melétosznak beszédében hivatkozni, de ha akkor elfelejtette is, léptesse fel őket most, én nem fogom útját állni, és mondja meg, ha van ilyen bizonyítéka. Csakhogy éppen az ellenkezőjét tapasztalhatjátok majd, férfiak, azt, hogy

valamennyien készségesen tanúskodnak mellettem, "megrontójuk" mellett, rokonaik kártevője mellett, ahogyan Melétosz és Anütosz mondják. És maguknak a megrontottaknak talán lehetne még okuk, hogy védelmezzenek; de a meg nem rontott, már érettebb korú férfiaknak, az ő rokonaiknak mi más okuk lehet az én védelmezésemre, mint az a helyes és igazságos ok, hogy jól tudják; Melétosz hazudik, én igazat mondok.

XXIII.

De legyen már elég, férfiak; körülbelül ez és talán még más ilyesmi az, amit védelmemre elmondhatok. Talán könnyen akad köztetek, aki bosszankodik, mert visszaemlékezik önmagára, amikor ennél a pörnél sokkal jelentéktelenebb pörben pörlekedve könnyek közt könyörgött és esdekelt a bírákhoz, és, hogy mennél inkább szánakozzanak rajta, fölléptette kisgyermekait és sok más rokonát és barátját - én pedig mindebből semmit sem teszek, noha veszedelem fenyeget, még hozzá, amint látom, a legnagyobb. Könnyen lehet, hogy akad majd, aki ezt észrevéve, gőgösebben viselkedik irányomban, és éppen ezek miatt ingerülten úgy szavaz, ahogyan a haragja irányítja. Ha tehát valamelyikőtök úgy viselkedik - bár én nem tartom méltányosnak, de ha mégis így lenne -, úgy látom, illendő, ha így szólok hozzá: "Nekem, te kiváló ember, gondolhatod, szintén vannak rokonaim, hiszen az is Homérosz mondása, hogy tölgytől vagy sziklától én sem eredtem, hanem emberektől, így hát vannak rokonaim is, fiaim is, athéni férfiak, hárman: egy már ifjú, kettő pedig még gyermek. Mindazonáltal egyiküket sem léptetem föl, hogy ezzel felmentő szavazatért esdekelyek hozzátok." Miért nem teszek semmi ilyesmit? Nem elbizakodottságból, athéniak, nem is azért, mintha benneteket megvetnélek. De az, hogy a halállal szemben bátran viselkedem-e vagy sem, más kérdés, viszont sem az én, sem a ti, sem az egész város tisztességéhez nem tartanám illőnek, hogy én, az én életkoromban, s annak a névnek - már akár jogos, akár jogtalan - birtokában bármi ilyesmit cselekedjem; hiszen a közvélemény is az, hogy Szókratész a többi embertől különbözik valamiben. Az is csúnya volna, ha közületek valaki, ki a közhit szerint bölcsességben, vitézségben vagy bármilyen más erényben kitűnik, akik, mikor elítélték őket, bár azt hitték róluk, hogy érnek valamit, furcsán viselkedtek, mert úgy vélték, valami szörnyűséget szenvednek el, ha meghalnak - mintha csak halhatatlanságra számítottak volna, ha ti nem végzitek ki őket. Ezek, szerintem, szégyent hoznak a városra, olyannyira, hogy egy idegen azt mondhatja: az athéniak erényben legkitűnőbb emberei, akiket ők maguk emelnek hivatalokba és más tisztségekre, az asszonyoktól semmiben sem különböznek. Nem szabad tehát, athéni férfiak, ilyesmit tennünk, akik valamit tartunk magunkról, és ha mégis így tennénk, nektek nem szabad megengednetek, hanem éppen azt kellene megmutatnotok, hogy sokkal szigorúbban elítélitek az ilyen szánalmas színjátékokat bemutató embert, aki a várost nevetségessé teszi, mint azt, aki nyugodtan viselkedik.

XXIV.

De a tisztesség híretől függetlenül is, férfiak, igazságosnak sem tartom, hogy könyörögjek a bíróhoz, és könyörgéssel nyerjek felmentést, hanem föl kell őt világosítani, és meg kell győzni. Mert nem azért ül a helyén a bíró, hogy az igazságot kegyelemből osztogassa, hanem azért, hogy az igazság szerint ítéljen. Hiszen meg is esküdtök, hogy nem annak fog kedvezni, aki neki megtetszik, hanem a törvények szerint fog ítélni. Sem nekünk nem szabad tehát benneteket esküszegésre szoktatnunk, sem nektek hozzászoknotok az esküszegéshez, mert különben egyikük sem viselkednék jámborul. Ne késztessetek hát, athéni férfiak, arra, hogy olyasmit cselekedjem előttem, amit sem szépnek, sem igazságosnak, sem istenesnek nem tartok - különösen pedig, Zeuszra bizony, akkor nem, mikor éppen istentelenséggel vádol ez a Melétosz. Mert ha rábeszelnék titeket és esdekléseimmal eskütök megszegésére kényszerítenék, akkor valóban arra tanítanálak, hogy ne higgyetek az istenekben, és éppen védekezésemmel vádolnám csak magamat igazán, hogy nem hiszek istenekben. De szó sem lehet róla, hogy így legyen; mert hiszek bennük, athéni férfiak, még hozzá úgy, mint egyik vádlóm sem - most pedig rátok és az istenre bízom, hogy úgy ítéljete fölöttem, ahogy számomra is a legjobbnak ígérkezik és számotokra is.

AZ UTÁN, HOGY VÉTKESNEK MONDTÁK

XXV.

Hogy ne haragudjam, athéni férfiak, azért, ami megesett: hogy engem vétkesnek nyilvánítottatok, arra sok okom van. Nem is ért váratlanul, ami ért, sőt sokkal inkább csodálkozom a kétféle szavazatok számán. Mert nem hittem volna, hogy ilyen kevésen múlik, hanem sokkal nagyobb rosszat vártam. Most pedig úgy látszik, ha csak harminc szavazattal több esett volna a másik oldalra, föl volnék mentve. Melétosszal szemben, azt hiszem, már így is fölmentést nyertem, és nemcsak fölmentést nyertem, hanem mindenki előtt világos, hogy ha Anütosz és Lükón nem léptek volna föl vádlóimul, még ezerdrachmás bírságot is kellene fizetnie, mint olyannak, aki nem kapta meg a szavazatok ötödrészét.

XXVI.

Halálbüntetést indítványoz tehát számomra ez az ember. Hagyján! De hát én miféle ellenindítványt tegyek, athéni férfiak? Vagy csak azt kérjem, amit megérdelek? Mit is hát? Milyen büntetést vagy bírságot érdelek meg én azért, amiért meggyőződésem szerint egész életemben soha nem henyéltem, hanem ügyet sem vettem semmire, amivel a legtöbb ember törődik, a vagyonszerzésre, a gazdálkodásra, a hadvezéri állásokra, népgyűlési szereplésre és más hivatalokra vagy a városbeli összeesküvésekre és pártokra, mivel úgy gondoltam: sokkal tisztességesebb vagyok, semhogy épségben maradhassak, ha erre az útra térek; nem is tértem erre az útra, amelyen sem nektek, sem magamnak nem használtam volna semmit, hanem mindenkit külön-külön felkeresve, a legnagyobb jótéteményben részesítettem benneteket, legalábbis én így hiszem, mert megkíséréltem mindegyiketeket meggyőzni: ne törődjék semminemű dolgával előbb, mielőtt önmagával nem törődik, hogy hogyan lehet a lehető legderekabb és legokosabb; sem a város ügyeivel, míg magával a várossal nem törődik, és minden más dologban is hasonlóképpen járjon el. Mi történjék tehát velem, ha ilyen vagyok? Mindenesetre valami jó, ti athéni férfiak, ha valóban érdemem szerint kell javaslatot tennem; mégpedig olyanféle jó, ami megillet engem. Mi illet hát meg egy szegény sorsú, jötevő férfiút, aki a közügyektől visszavonultan kénytelen élni, hogy benneteket buzdíthasson? Semmi más nem illeheti meg jobban, athéni férfiak, az ilyen embert, mint az, hogy a prütaneionban étkezzék, és még sokkal inkább megilleti, mint olyan valakit közületek, aki lóval, vagy kettős vagy négyes fogattal Olümpiában győzelmet aratott. Mert az ilyen ember a boldogság látszatát adja nektek, én pedig valóban boldoggá teszek; azután meg ő nem szorul rá az eltartásra, de én rászorulok. Ha tehát érdemem szerint kell megtennem indítványomat, akkor ezt ítélem: a prütaneionban való étkezést.

XXVII.

Talán most is úgy találjátok, hogy ugyanúgy beszélek, mint az előbb a szájalomkeltésről és az esedezésről: elbizakodottan. De nem így áll a dolog, athéniak, hanem sokkal inkább a következőképpen. Meggyőződésem, hogy senkinek szánt szándékkal nem vétettem, bár benneteket erről meg nem győztelek, mert csak rövid ideig beszélgettünk egymással. Hiszen, gondolom, ha nektek is, mint más népeknek, törvényetek volna rá, hogy a halálbüntetésről ne csak egy, hanem több napon át tanácskozzatok, meggyőztelek volna. Így viszont nem könnyű ilyen rövid idő alatt oly nagy rágalmakat kiirtani belőletek. De mivel meggyőződésem, hogy senkinek nem vétettem, távol állok attól, hogy magam ellen vétkezzem, és kimondjam magamról, hogy büntetést érdelek, sőt, hogy ki is szabjak valami büntetést magamra. Mert mitől való féltemben is tenném ezt? Talán, hogy ne szenvedjem azt a büntetést, amit Melétosz indítványozott számomra, és amiről nem tudom sem azt, hogy jó, sem azt, hogy rossz? Ehelyett válasszak olyasmit, amiről nem tudom, hogy rossz és arra ítélem magamat? Vajon hát börtönre? De hát mi értelme lenne az életnek a börtönben,

míg az ottani váltakozó előjáróságot, a tizenegyeket szolgálom? Vagy talán pénzbírságra és bebörtönzésre, míg ki nem fizetem? Ez számomra ugyanaz, amit az előbb említettem, mert hiszen nincs vagyonom, amiből fizethetném. Vagy talán számkivetést indítványoznak? Hiszen ezt talán ti is helybenhagynátok. Ugyancsak ragaszkodnom kellene az élethez, ha olyan esztelen volnék, hogy ne tudnám meggondolni ezt: ti, noha polgártársaim vagytok, nem voltatok képesek elviselni az én társaságomat és beszédemet, hanem olyan terhessé és gyűlöletessé vált elöttetek, hogy most íme, szabadulni akartok tőle - és mások majd könnyen fogják elviselni? Messze jár ez a valóságtól, athéni férfiak. Szép is lenne az életem, ha ilyen korú ember létemre elhagynám hazámat, és egyik városból a másikba vándorolva és mindegyikből kiűzve élnék. Jól tudom ugyanis, hogy bárhová érkezem, az ifjak mindenütt hallgatni fogják szavaimat, csakúgy, mint otthon. És ha őket elűzöm magamtól, akkor ők maguk üznek ki engem, rábeszélve erre az öregebbeket; ha pedig nem üzöm el, akkor apjuk és rokonaik teszik ezt velem, éppen őmiattuk.

XXVIII.

De talán így szólhatna valaki: "Hát csendben és nyugton maradva nem léssz képes élni, Szókratész, ha tőlünk távozol?" Ez az, amiről a legeslegnehezebb meggyőznöm némelyiket. Mert ha azt mondom, hogy ez annyi mint nem engedelmeskedni az istennek, és hogy ezért lehetetlen nyugton maradnom, nem hiszitek el nekem, mintha csak gúnyolódnam. Ha pedig azt mondom, hogy az ember számára éppen ez a legfőbb jó: hogy naponként az erényről és más olyan dolgokról beszélgethet, amilyenekről engem hallottatok társalogni, mikor magamat és másokat vizsgáltam, és hogy a vizsgálódás nélküli élet nem embernek való élet, ha ezt mondom, ezt még úgyse hiszitek el nekem. Pedig hát, férfiak, így áll a dolog, ahogy mondtam, csak hogy erről benneteket meggyőzni nem könnyű feladat. És nem is szoktam hozzá, hogy magamat valami rosszra érdemesnek tartsam. Ha volna vagyonom, pénzbüntetést javallanék, akkorát, amekkorát ki tudnék fizetni: hiszen ebből semmi károm sem lenne. Így azonban tudjátok, hogy nincs, hacsak nem akartok annyira ítélni, amennyit ki is tudnék fizetni. Talán tudnék fizetni nektek egy ezüstminát: ekkora összeget indítványozok tehát. Ez a Platón itt, athéni férfiak, és Kritón meg Kritobulosz meg Apollodórosz arra bíztatnak, hogy harminc minát ajánljak -, ők majd kezeskednek. Ennyit ajánlok hát, és ők számatokra elég megbízható kezesek lesznek az ezüstökért.

A HALÁLBÜNTETÉS KIMONDÁSA UTÁN

XXIX.

Nem valami hosszú idő miatt keveredtek, athéni férfiak, rossz hírbe, és vonjátok magatokra annak vádját, aki szidalmazni akarja a várost amiatt, hogy megöltétek Szókratészt, a bölcs férfiút; mert ha nem vagyok is bölcs, annak neveznek majd engem, akik titeket szidalmazni kívánnak. Ha csak rövid ideig vártatok volna, önmagától bekövetkezett volna, amit akartok: hiszen látjátok a koromat, milyen előrehaladott már az életem, milyen közel vagyok a halálhoz. Nem mindannyiótoknak mondom ezt, csak azoknak, akik halálomra szavaznak. És ugyancsak nekik mondom még a következőket is: valószínűleg azt hiszitek, férfiak, hogy azért veszttem el, mert híjával voltam a bizonyító érveknek, amelyekkel meggyőzhettem volna benneteket, ha úgy véltem volna, hogy bármit is el kell követnem, és mondanom kell mindent, csak hogy az elítélés elől megmeneküljek. Távol áll ez a valóságtól. Elveszttem, mert híjával voltam - nem ám a bizonyító érveknek, hanem a vakmerőségnek és szemtelenségnek. És olyanokat nem akartam mondani, amit a legszívesebben hallgattatok volna, míg én sírok, jajveszékelek, és mindenféle mást teszek és mondok, ami véleményem szerint méltatlan lett hozzám, de amit másoktól mindig hallani szoktatok. De előbb sem tartottam megengedhetőnek, hogy a veszély miatt valami szabad emberhez méltatlant cselekedjem, és most sem bánom, hogy úgy védekeztem, ahogyan védekeztem, hanem sokkal szívesebben választom az ilyen védekezés után a halált, mint az olyan után az életben maradást. Mert sem pörben sem háborúban, sem nekem, sem senki másnak nem szabad csak azon

mesterkednie, hogy a halált bármi módon is, de kikerülje. Hiszen a csatákban is gyakran világos, hogy könnyen kikerülheti az ember a halált, ha fegyvereit elhányja, vagy ha esdekelné kezd üldözőihez: és sok más eszköz is van még mindenféle veszedelemben arra, hogy az ember a halál elől megmeneküljön, ha elég vakmerő mindent tenni és mondani. Hiszen nem is ez a nehéz, férfiak, megmenekülni a haláltól, sokkal nehezebb megmenekülni a büntől. Hisz' ez a halálnál fürgébben fut. Így engem, aki lassú járású vagyok és öreg, lassabban futó ellenség ért utol, vádlóimat pedig, mivel fiatalok és fürgék, a gyorsabban futó: a gonoszság. Én innen úgy távozom majd, mint akit ti halálos ítélettel marasztaltok el, ezek pedig úgy, mint akiket az igazság marasztalt el a gonoszság és jogtalanság vétkében. Én is megmaradok az ítéletem mellett, ők is a maguké mellett. Mindennek bizonyára így kellett történnie, és hiszem, hogy helyesen van így.

XXX.

Most pedig a jövőt szeretném megjósolni nektek, elítélőim: hiszen ott állok már, ahol az emberek leginkább szoktak jósolgatni: a halál pitvarában. Kijelentem, férfiak, akik engem megöltök, hogy halálom után rögtön elér benneteket a megtorlás, amely - Zeuszra! - sokkal súlyosabb lesz, mint ez a halálbüntetés. Azért míveltétek ezt velem, mert azt hittétek: megszabadultok attól, hogy életetekről számot adjatok; de azt állítom: éppen az ellenkezője történik majd veletek. Még többen lesznek a számonkérők, kiket eddig én tartóztattam, és ti nem vettétek őket észre: és annyival terhesebbek, amennyivel fiatalabbak; ti pedig még jobban bosszankodtok majd. Ha azt hiszitek, hogy egyesek megölésével valakit is meggátoltok abban, hogy helytelen éltetekért korholjon titeket, nem jól gondolkodtok. Mert az ilyen megszabadulás nem is lenne szép, de nem is lehetséges; legszebb és legkönnyebb az a másik: nem a mások megakadályozása, hanem a magatok előkészítése, hogy a lehető legderekbabak legyetek. És tőletek, akik a halálomra szavaztok, ezzel a jóslattal el is válok.

XXXI.

A fölmentésemre szavazókkal pedig szíves örömet elbeszélgetnék még erről a most történt dologról, míg a tisztviselőknek még egyéb elfoglaltságuk lesz, és amíg nem indulok oda, ahol majd meg kell halnom. Tehát, férfiak, maradjatok addig még velem. Semmi sem gátolja, hogy elbeszélgessünk egymással, míg van időnk. Nektek, mint barátaimnak, föl szeretném tárni, hogy mi jelentősége van annak, ami most velem történt. Velem ugyanis, bírák - mert azt hiszem, titeket joggal nevezlek bírának, mikor így szólítalak -, valami csodálatos dolog történt. Az a megszoktam jósige, a daimonion szava, egészen idáig mindenkor nagyon sűrűn jelentkezett, és a legkisebb dologban is ellenem szegült, ha valamit nem helyesen akartam cselekedni; most pedig olyasvalami történt velem, mint magatok is látjátok, amiről azt gondolhatná valaki, hogy a legnagyobb baj, és amit annak is szokás tartani. Velem pedig sem kora reggel, mikor hazulról eltávoztam, nem szállt szembe az isten jeladása, sem mikor itt a törvényszék elé léptem, sem beszéd közben soha, mikor valamit mondani akartam. Más beszédeimben bizony sokszor a szó közepén állított meg; most azonban az egész tárgyalás alatt sem tetteimben, sem szavaimban nem ellenkezett velem. Mit gondoltok, mi ennek az oka? Megmondom nektek: úgy látszik, ami most velem történt, valami jó dolog, és eszerint nem lehet igazunk nekünk, valahányan csak úgy véljük, hogy a halál rossz. Nagy a bizonyosságom erre: lehetetlen, hogy a megszokott jel ne szegült volna ellenem, ha nem lett volna jó, amit tenni készültem.

XXXII.

De hogy valóban erősen remélhetjük, hogy a halál valami jó, azt megérthetjük a következőkből is. Mert két dolog közül egyvalami a halál: vagy abból áll, hogy a megholt semmivé lesz és egyáltalán semmit sem érzékel már, vagy pedig - ahogyan mondogatni szokták - abból, hogy a lélek itteni

helyét egy más hellyel váltja fel és máshová költözik. És ha semmi érzékelése sincs, hanem olyan, mint az álom, amelyben alvás közben még álmképeket sem látni, hiszen akkor csodálatos nyereség a halál. Mert úgy hiszem, ha valakinek ki kellene választania azt az éjszakát, amelyben úgy aludt, hogy még álmképet sem látott, azután élete többi éjszakáját és napját e mellé az éjszaka mellé állítva meg kellene fontolnia és meg kellene mondania, hány napot és éjt töltött már el életében kellemesebben és jobban, mint ezt az éjszakát - akkor, úgy gondolom, nemcsak valamely közönséges ember, hanem maga a nagy király is úgy találná, hogy a többihez képest nagyon könnyen meg lehet azokat a napokat és éjeket számlálni. Ha tehát ilyen a halál, én bizony nyereségnek mondom; mert így egész ideje nem tűnik többnek, mint egyetlen éjszakának. Ha pedig a halál valamiféle elköltözés innen egy másik helyre, és igaz, amit mondanak, hogy ott vannak mind a megholtak, akkor mi lehetne ennél nagyobb jó, bírák? Mert ha valaki Hádész országába ér, és megszabadulva az itteni állítólagos bírától, megtalálja majd ott az igazi bírát, akiről azt tartják, hogy ott ítélik meg, Minoszt, Rhadamanthüsz, Aiakoszt, Triptolemoszt és mind a többi félistent, aki életében igazságos volt, vajon lehet-e rossz ez az átköltözés. Vagy azt, hogy együtt lehettek Orpheusszal, Muszaiiosszal, Hésziodosszal meg Homérosszal, ugyan mennyiért nem adnátok sokan? Én legalább még többször is szívesen meghalok, ha mindez igaz, mert számomra csodálatos lenne ott a társalgás, valahányszor csak találkozom Palamedésszel meg Telamón fiával, Aiasszal, vagy más egykoriakkal, akik igazságtalan ítélet következtében haltak meg, és összehasonlítom az én esetemet az övékkel, úgy gondolom, ez nem lenne öröm nélkül való. Hát még, ami a legnagyobb lenne: úgy tölteni ott is az időmet, hogy megvizsgálom az ottaniakat, éppúgy, mint az itteniekkel tettem, ki bölcs közöttük, és ki az, aki csak képzelet, hogy bölcs, de nem az. Ugyan mennyiért nem adná az ember, bírák, ha megvizsgálhatná azt, aki Trójában ama hatalmas sereget vezette, vagy Odüsszeuszt vagy Sziszüphoszt vagy még ezer meg ezer mást, férfit és nőt, akit még említhetne? Azokkal ott társalogni, együtt lenni és őket megvizsgálni, kimondhatatlan nagy boldogság lenne. Mert egészen bizonyos, hogy az ottaniak nem ölik meg az embert ilyesmiért, hisz a többi között még abban is boldogabbak az ott levők az ittenieknél, hogy a hátralévő időben már halhatatlanok - ha igaz, amit mondani szoktak.

XXXIII.

Tehát nektek is, bírák, jó reménységgel kell lennetek, ami a halált illeti, és meg kell gondolnotok azt az egy bizonyos igazságot, hogy a jó emberrel nem történhetik rossz sem életében, sem halálában, és nem is feledkeznek meg az istenek az ő ügyeiről; az én dolgaim sem maguktól jutottak ilyen fordulathoz, hanem világos előttem, hogy jobb most már ez nekem így: holtnak lennem s szabadnak a bajoktól. Ezért is nem tartott vissza engem sehol az a jel, és ezért is nem haragszom nagyon elítélőimre és vádlóimra. Ámbár ők nem e szerint a meggondolás szerint ítélték el és vádoltak, hanem mert azt hitték, hogy ártanak vele, és ezért megérdemlik a korholást. Egyet azonban még kérek tőlük: ha majd a fiaim fölserdültek, őrajtuk álljatok bosszút, férfiak, szakasztott úgy bántsátok őket, mint ahogy én bántottalak benneteket, ha látjátok, hogy pénzzel vagy bármi mással inkább törődnek, mint az erénnyel, vagy azt hiszik, érnek valamit, pedig semmit sem érnek: korholjátok akkor őket úgy, mint benneteket én, hogy nem azzal törődnek, amivel kell, s hogy úgy vélik, érnek valamit, pedig semmirekellők. Ha ezt teszitek, igazságos dolgot szenvedek el tőletek én is, fiaim is. De ideje már, hogy távozzunk. Én halni indulok, ti élni; de kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.
